

Torsdag med THORS

Hbl 20.7.1978

Är det det myckna regnet som leder tankarna till vatten — den första frågan till prof. Thors gäller idag orden älv och flod. Flod lär det också vara i brevmängden just nu, men ge inte upp. All "Thorsdagspost" till Dagboken vidarebefordras till semestrande språkriktighetsprofessorn och besvaras så snart som möjligt.

Ebb och flod växlar vid Atlantkusten, men också i brevmängden till spalten. Just nu är det flod. Det ordet leder mig över till den första frågan.

"Varför talar man om älvar i nordiska sammanhang, men floder annars?"

Skilnaderna har troligen att göra med de båda ordens ursprung: älv är som term för ett vattendrag ett enbart nordiskt ord (och användes ursprungligen om Göta älv, kallad Elfr i de isländska sagorna), medan flod i betydelsen 'vattendrag' är ett tyskt lånord — den ursprungliga svenska betydelsen var 'översvämning'. Kunskapen om främmande länders geografi har säkerligen i hög grad kommit via tyska böcker, och med dem har flod spritt sig (efter tyskans Fluss). — Också å 'liten flod' är ett enbart nordiskt ord, ehuru det är urgammalt, en motsvarighet till latinets aqua 'vatten'.

En annan frågande kommer med spörsmålet: "Kan kollektivord ersättas med pronomen i pluralis, t.ex. trupp med de?"

Ett ord faller mig genast i tankarna, vilket i naturligt svenskt språkbruk ersätts med de och också annars uppfattas som pluralis: folk i betydelsen 'människor'. Det heter "Folk är så elaka mot honom. De plågar honom med sina blickar." I detta fall håller också skriftspråket på att godtaga pluralform. (Folk = nation är däremot singularis.) Vid andra ord, t.ex. truppen, regeringen, riksdagen osv — som också betecknar ett flertal individer, men har singularform — har man normalt entalspronomen, men pluralis förekommer stundom och kan godtas,

om ordet i fråga mer betecknar individerna än helheten. "Truppen skingrades åt olika håll. De var utmattade efter den långa striden." I många fall är dock pluralt pronomen vid kollektivord en anglicism (i engelskan förekommer nämligen ofta pluralt pronomen vid t.ex. government).

Ett kort svar till samme insändares fråga: "Hur skall man förhålla sig till mode i st. f. mod 'smakriktning'?"

Mode accepteras, jämte stavningen mod, i senaste upplagan av Akademiens ordlista. Mode är en stavning som är berättigad, bl.a. därför att den skiljer sig från mod 'tapperhet'.

En frågeställare tar upp uttalet av vissa adjektiv på -iv som massiv och intensiv, vilka hon har hört med första stavelsen betonad.

Orden på -iv har ofta vacklande tonvikt i nutida uttal. Med undantag för ett antal ord, särskilt grammatiska termer som dativ, akkusativ och orden aktiv och passiv (både i grammatiken och annars) har orden på -iv brukat ha tonvikten på slutstavelsen. I nutiden hör man allt oftare ord på -iv med betonad första stavelse, i synnerhet i motsatspar som extensiv och intensiv, men också ofta annars. Förhållandet har kanske först uppmärksammats i finlandssvenskan, men det har visat sig att samma tendens finns i modern rikssvenska. Med undantag för de ovan nämnda orden gäller den tre- och flerstaviga ord.

I tvåstaviga ord är slutstavelsebetoning fortfarande regel. Det heter sålunda t.ex. massiv och fiktiv med betonad -iv, likaså motiv, stativ med betoning på slutstavelsen. Avvikelse i sådana ord uppfattas som främmande eller dialektal påverkan.

Allmänt taget gäller, att — med ovan nämnda undantag — betonad slutstavelse är att rekommendera för de tveksamma.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

Hbl 27.7.1978

Nya ogräs frodas i språkrabatten. Bland dem märks ett racket, i stället för en. Det utrensas härmed av professor C-E. Thors. Frågor till vår "thorsdagsspalt" kan som vanligt sändas till Dagboken, som vidarebefordrar dem till språkvetaren.

En frågeställare har fäst sig vid den mycket vanliga förväxlingen av orden valbar och valfri.

Valbar innebär "som kan bli vald". Ett välkänt typexempel är "Valbara är alla medborgare som fyllt 20 år". Ett särfall är valbar plats "sådan plats på en lista att den som är uppförd på den platsen kan bli vald"; sådant var aktuellt hos oss vid kommunala val rätt nyligen och förekommer än i dag i Sverige.

Valfri innebär däremot "som det står en fritt att välja": ett skolämne är valfritt, om man kan välja det, men inte är tvungen. Det gäller i många fall om t.ex. tyskan i våra skolor. (I andra fall, t.ex. vid val mellan franska och tyska, måste man välja ettdera: de kan lämpligen sägas vara alternativa.) — Ett annat typexempel på valfri är valfri klädsel: klädseln beror på ens eget val.

En annan insändare förvånar sig över uttalet "korintier" (t.ex. Paulus' andra brev till korintianerna).

Faktum är att korintier kan uttalas med t eller ts. Ordet har kommit in i olika europeiska språk genom latinsk förmedling. Det har inte haft någon betydelse att ursprungsspråket, grekiskan, har th i korintier, ty i latinets uttalades det grekiska th som t. Före ett i utvecklades detta t i italienskan till

ts (jämför latinets statio med italienskans stazione), och ts upptogs i tyskan. Jag antar, att det svenska (alternativa) ts-uttalet av korintier har övertagits från tyskan. Det går således an att uttala med ts, men enbart t går lika bra.

Från ett tredje håll kommer en serie frågor. Den första gäller genus hos ordet poäng.

I vanliga fall är genusfrågor sällan aktuella i finlandssvenskt språkbruk, men det finns några undantag. Ett är just ordet poäng, som hos oss ofta har ett-genus mot rikssvenskans en poäng. Men övergången till ett-genus hos oss har s.a.s. blivit stående på halva vägen — jag har inte hört någon säga "poänget". Det är skäl att ha en-genus också i obestämd form och säga en poäng.

Ett annat genusfel har jag nyligen hört i massmedierna: racketet. Hos oss förefaller detta vara ett rent undantag — det heter normalt racketen, men det är möjligt att vederbörande hade smittats av en färsk osed i rikssvenskan, där (som Bertil Molde nyligen påpekade) ett racket inte är ovanligt. Hur som helst: det finns allt skäl att instämma i Moldes kategoriska fördömning av ett racket.

Samme frågande undrar, hur brukliga termer som tremänning, fyrmänning, femmänning är i Sverige.

Tremänningar är "småkusiner" (med vår term, "sysslings" i vanlig rikssvenska, "nästkusiner" i Skåne), fyrmänningar släktingar i följande led, femmänningar är släktingar i därpå följande generation. Man ser de här termerna ibland i genealogisk framställning, och där kan de vara behövliga och klagörande. I vanligt rikssvenskt språkbruk är tremänningar ovanligt (det finns i vissa dialekter), de två andra orden är ytterst ovanliga — man håller ju numera inte särskilt noga reda på så avlägsna släktingar som fyrmänningar. Men orden kan utan tvivel brukas, när orsak finns, och det gör det ju i genealogin. (Tvåmänning för "kusin" måste nog sägas vara ett dött ord.)

Carl-Eric Thors